

PRESEGANJE INSTITUCIONALNEGA, KULTURNEGA IN OSEBNEGA RASIZMA V SOCIALNEM DELU

UVOD

S finančno pomočjo v okviru programa Leonardo da Vinci mi je bilo v času doktorskega študija na fakulteti za socialno delo omogočeno devettedensko bivanje v Birminghamu, kjer sem od 27. 9. do 30. 11. 2005 na univerzi poglobljala znanje za socialno delo in pridobivala novo. Študij mi je omogočil, da sem dobila vpogled v razvoj antirasistične perspektive na področju socialnega dela, ki je od srede devetdesetih let prejšnjega stoletja poglobljena komponenta v praksi in izobraževanju za socialno delo v Veliki Britaniji. Njena načrtna vpeljava v sistem izobraževanja za socialno delo je imela za posledico premik od univerzalističnega pristopa k pristopu, ki prepoznava neenakosti v britanski družbi.

»KAJ PA TI VEŠ, MLADA RAZISKOVALKA, SAJ NE ŽIVIŠ Z ROMI!«

Že v času dodiplomskega študija sem pogosto doživljala ambivalenco ljudi iz neposredne okolice, ki so reagirali na moje pripovedovanje o raziskovalnem delu z izključenimi skupinami, še zlasti z Romi. Po eni strani so izražali strahove ali nevednost, mnogi pa hkrati občudovali romsko glasbo, brezskrbno življenje pod milim nebom in lagodje na račun državne »radodarnosti«. V diskusijah o Romih so bili moji sogovorniki večinoma odklonilni. Od tega, naj se ne zapletam z njimi, naj ne hodim v nevarna romska naselja, da so Romi v privilegiranem položaju in ne diskriminirani, do očitkov o ne-realnem poznavanju položaja in raziskovanju »iz Ljubljane«, češ, »kaj pa ti veš, ki ne živiš med njimi, ki si le mlada raziskovalka v Ljubljani« (odziv bralke Dolenjskega lista iz Bele krajine

na moj odziv na položaj socialne izključenosti Romov, 13. 11. 2003).

Močno je name vplival dogodek, ki se je zgodil pred leti, ko sem se udeležila poletne šole na Central European University v Budimpešti. Neka predavateljica me je vprašala, kaj sem po izobrazbi in ob mojem odgovoru, da sem socialna delavka, izrazila sočustvovanje. Položila je roko na mojo ramo in rekla: »I'm sorry.« Iz njenih poznejših predavanj mi je postalo jasno, kaj je imela v mislih. Romi v Španiji, kjer je raziskovala v okviru socialne antropologije, so ji pogosto pripovedovali o slabih izkušnjah s socialnimi službami, o katerih si je tudi sama ustvarila negativno podobo. Socialno delo je za Rome pomenilo le nadzor, represijo, pogosto v navezi na policijske ukrepe.

Bolj kot nestrpni govor večinskega prebivalstva pa me je predramil sovražni govor socialnih delavk in delavcev, ki imajo neposreden vpliv na družbeni položaj manjšin: »Dobijo kar lepe denarce od države,« »Nič jim ne manjka, danes veliko bolje živijo, kot so včasih,« »Romom se ne da nič dopovedati,« »V naselje ne grem nikoli sama, saj nikoli ne veš,« in podobno.

Vse to me je spodbudilo k raziskovanju in aktivističnem delu na področju socialnega dela z Romi, ki so v naši državi ena najbolj osovraženih etničnih skupin. Zanimivo, ob vseh teh dogodkih in komentarjih, ki sem jih bila skozi leta deležna, nisem nikoli občutila sramu, ker sem socialna delavka, ali jeze do ljudi z nestrpnimi izjavami, temveč odgovornost, da ne rečem poklicanost, da opozorim, da reflektiram, podprem, zagovarjam. Ko sem pričela, mi je krepil moč odziv domačinov na moje početje. Znana sem bila kot »neka študentka, ki hodi okrog Romov in jih uči pravic«. Pogosto sem slišala, da so postali pogumnejši in več zahtevajo. To je zame pomenilo, da sem na pravi poti.

SLOVENSKI KONTEKST

Pojem »antirasistične perspektive« je uveljavljen zlasti v anglosaksonskih državah. Ob procesih migracije in preseljevanja je za socialno delo pomembno oblikovati teorijo, ki bo prispevala k odločilnemu »kako« v etnično občutljivem socialnem delu.

Po Braye in Preston-Shoot (2003: 41) so dominantne norme »prežete s stereotipnimi predpostavkami o tistih, ki se ‚razlikujejo‘ od norm«. To se v socialnem delu z Romi kaže v izjavah socialnih delavk: »Romi so revni zato, ker ne znajo upravljati z denarjem,« »Romski starši so neodgovorni, ker ne pošiljajo otrok v šolo,« »Romski otroci so biološko manj sposobni za matematiko,« »Romi imajo številne družine na račun denarne podpore.« Diskriminatorna praksa se kaže na več ravneh – pri izobraževanju, zaposlovanju, družbeni participaciji itn. Tudi citirani primeri izjav socialnih delavk in delavcev, ki pri delu pogosto srečujejo Rome kot uporabnike socialnovarstvenih storitev, kažejo, da Romi v javnem diskurzu, ki ga prevzema tudi stroka socialnega dela, veljajo za socialni problem.

Problematičnost romskega življenja, ki je pogosto vodilna misel javnega diskurza, zajema več ravni življenja. Romom so pripisane drugačne lastnosti, včasih kar nasprotne tistim, ki naj bi veljale za večino. Niso le ljudje s problemi, ki jih je treba reševati, temveč veljajo za družbeno skupino, ki je že sama po sebi problem.

Tudi kritična zgodovina socialnega dela z etničnimi manjšinami pokaže, da je bila poklicna ideologija stroke v odnosu do Romov pogosto polna ponotranjenih stereotipov in nereflektiranih osebnih vrednot socialnih delavk in delavcev. Starejše raziskave (npr. Majerle 1965, Žičkar 1979, Žitek 1978, Lebar 1977, Golobič 1987) opozorijo kritičnega bralca na ambivalentno vlogo socialnega dela, ki hkrati pomaga in nadzoruje. Tudi podobe, ki so jih v 60-tih, 70-tih, 80-tih letih prejšnjega stoletja producirale socialne službe, so pogosto temeljile na stereotipih »romologije« (Janko Spreizer 2002). Tako so se ohranjale in nastajale nove arhaične mitološke podobe Romov, iz katerih je pogosto izhajala diskriminatorna in rasistična praksa.

Veliko avtorjev (npr. Thompson 2001, Braye, Preston-Shoot 2003, Dominelli 2002, Shardlow 2002) opozarja, da prakso socialnega dela zaznamujejo vrednote, ki pomembno vplivajo na naša

dejanja in odnose z ljudmi, spodbujajo in odvrčajo k določenim dejanjem, četudi mnoge delujejo na neracionalni, emocionalni ravni. Po Thompsonu (2005: 109) so vrednote »močna sila, ki oblikuje vedenje in odzive ljudi na določene situacije«.

Zakaj je v socialnem delu pomembno govoriti o vrednotah? Socialno delo ne deluje v vakuumu, temveč se v praksi pogosto zrcalijo naše osebne vrednote, ki pa so lahko tudi škodljive. Pri delu s pripadniki drugih kultur racionalno vednost pogosto zamegljujejo predsodki, ki temeljijo na predstavah o homogeni skupnosti, o kolektivni »etnični« identiteti. Za pripadnike določene kulture vnaprej predvidevamo, kakšno pomoč bi radi: »Romom je samo do denarja, vse gledajo le skozi denar. Takoj ko pridejo k meni – pogosto cele družine prihrumijo v pisarno –, vem, da so prišli težiti zaradi denarja« (osebni pogovor s socialno delavko, 13. 6. 2006). Predsodki in stereotipi vplivajo na to, da uporabniki ne dobijo pomoči, ki jo potrebujejo, torej pomoči, ki bi temeljila na njihovih dejanskih potrebah. Podpora pogosto izhaja iz dominantne pozicije: »Jaz vem, kaj je za vas dobro«. Bolj ko je določena kultura negativno ovrednotena, večja je verjetnost, da bo praksa diskriminatorna. Praksa, ki temelji na (pogosto nezavednih) predsodkih in ne na eksplisitem znanju, je nestrokovna in diskriminatorna oziroma rasistična.

Braye in Preston-Shoot (2003) identificirata dve kategoriji vrednot, tradicionalne in radikalne. Thompson doda še emancipatorne. Čeprav ne znikamo tradicionalnih vrednot v socialnem delu, kot so pravičnost, enakost, empatija, humanost, pa je treba upoštevati tudi nove, radikalnejše, emancipatorne vrednote, saj je stroka socialnega dela dnevno obremenjena s kontrolo, neenakostmi in zatiranjem. Radikalne vrednote spodbujajo družbene spremembe. Te od strokovnega delavca zahtevajo odkrit diskurz o neenakosti, nepravilnosti, revščini, rasizmu. Thompson (2005: 121) je kritičen do »tradicionalnih vrednot« (individualizacija, namensko izražanje čustev, nadzorovana emocionalnost, sprejemanje, neobsojajoč odnos, avtonomija uporabnika, zaupnost, spoštovanje, kongruentnost, empatija, brezpogojno pozitivno mnenje), ki se »preveč osredotočajo na posameznika in ne upoštevajo makro družbenih vplivov (kot so širši kulturni in politični vplivi), ki se kažejo v obliki strukturnih ovir«. Dopolni jih z vrednotami, ki so osredotočene na strukturne dejavnike: deindividualizacija, enakost, socialna

pravičnost, partnerstvo, državljanstvo, krepitev moči, avtentičnost.

Bolj ko kakšna vrednota velja za samoumevno, večjo moč ima. Zato so vrednote, ki nasprotujejo neenakosti, rasizmu in drugim vrstam diskriminacije, pomemben okvir za socialno delo. Govoriti o tem, kako predsodki vplivajo na strokovno prakso, je občutljivo področje, ki pa mu je treba kljub temu dati veljavo. Seveda nimamo namena obtoževati socialnih delavk in delavcev, da so rasisti. Na področju socialnega dela govorimo o treh dejavnikih, ki vplivajo na vrednostni sistem:

- organizacijski (strukturni) kontekst (zakonodaja, ideologije)
- kulturni kontekst (družbeni predsodki in stereotipi, jezik, etnični humor)
- osebni kontekst (osebna izkušnje socializacije, ponotranjene osebne podobe, partikularne izkušnje, ki oblikujejo naš vrednostni sistem).

Pogosto je diskriminatoren že kontekst, v katerem delamo (Razack 2002), in socialne delavke se pogosto počutijo izgorele prav zaradi okvirov, v katerih delajo:

Najbolj me moti, ker nimam dovolj časa, da bi šla večkrat na teren v romsko naselje. Enostavno nimam časa in moram delati birokracijo. Socialne pomoči nimam rada, ker je preveč papirjev, vendar tudi to je del dela, del rutine. (Socialna delavka, osebni pogovor, 23. 5. 2006.)

Pogosto se počutim ujeta, omejena v sistemu, ki marsičesa ne dovoli. Želim si pomagati komu na različne načine, ampak ne smem, ker mi to ne dovoli sistem. To se konkretno kaže v tem, da Rome, ki živijo v črni gradnji, ne smemo podpirati z denarnimi pomočmi, ki so namenjene urejanju bivališč. Pogosto se dogaja, da prikrijemo dejanski razlog za denarno pomoč. (Socialna delavka, osebni pogovor, 13. 6. 2006.)

Del krivde za položaj Romov je v sistemu. Denarna pomoč ni prinesla veliko dobrega, no, je tudi, vendar je vprašanje, kakšna je poraba teh sredstev. V zakonu je malo priložnosti kontrole. Tudi jaz nimam želje, da bi moj denar kdo kontroliral. Ne da ta denar ni njihov, seveda jim pripada, glede na položaj, v katerem živijo. Vendar v tem ne vidim prihodnosti, kjer že cele generacije živijo samo od podpore. Kot socialna delavka se potem ukvarjam le s tem, malo pa je časa za delovni odnos. (Socialna delavka, osebni pogovor, 23. 5. 2006.)

Diskriminacija ne deluje le na ravni osebnih predsodkov, temveč tudi na ravni vrednot, norm, predvidevanj, pomenov, stereotipov, pa tudi v institucionalnih odnosih moči (Thompson 2005). Zatiranje v obliki rasizma, seksizma, heteroseksizma, diskriminacije na podlagi starosti in vseh vrst ovir obstaja na osebni in strukturni ravni v vseh interakcijah. Manifestira se v organizacijskih strukturah, praksah, kulturi, odnosih med ljudmi (Braye, Preston-Shoot 2003). Zakonodajni okvir na področju dela z Romi močno vpliva na prakso socialnega dela, vendar je ta okvir le del zatiralskih praks. Zakonodaja in politika odražata politične intence, te pa ideološka prepričanja, kaj je »prav« in kaj ne. V kolektivnem smislu torej vrednote socialnega dela sooblikujejo institucionalni, kulturni in osebni okviri.

Kako »naj bi« strokovnjaki delovali, se vedli, v nasprotju s tistim, kar »želijo« oziroma »lahko«, določa etični kodeks. V socialnem delu so vrednote dobro prevedene v etična načela in vpete v profesionalno zavest. Vendar etični kodeks še ni zadostno orodje za delo z uporabniki. Socialne delavke in delavci so namreč pogosto prepričani, da so že zaradi poklicne kvalifikacije strpni in protirasistični, kar se pogosto izkaže kot preoptimistična ocena. Da je diskriminacija prisotna tudi v sistemu socialnega varstva, dokazuje že to, da je bilo treba v kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije vnesti antidiskriminacijski (šesti) člen. Strokovnjaki v socialnih službah so podvrženi normam in pričakovanjem, ki jih producira simbolno močnejši, dominantnejši del družbe; vrednote in stališča socialnih delavk do pripadnikov manjšin se tako odražajo tudi v praksi, še zlasti nereflektirani. Tudi če socialna delavka ne prepozna rasistične prakse v odnosu do ljudi romske pripadnosti, lahko njena dejanja in odnos, ki ga ima do Romov, vplivajo na to, da se uporabniki počutijo še bolj odtujeni v večinski družbi.

Na radikalne, emancipatorne vrednote opozori tudi predlog novega etičnega kodeksa, ki je bil predstavljen na osrednjem srečanju mednarodne zveze socialnih delavcev in delavk (IFSW) avgusta 2004 in na generalni skupščini mednarodne zveze šol za socialno delo (IASSW) oktobra 2004 v Adelaidi v Avstraliji. Predlog novega etičnega kodeksa je bil preveden tudi v slovenski jezik in objavljen leta 2005 (*Globalni standardi ...* 2005).

BRITANSKI KONTEKST

Velika Britanija velja za zibelko protizatiralne perspektive, ki se je uveljavila v poznih 80-tih kot odgovor na vse izrazitejšo večkulturnost v državi. V devetdesetih se pojavi val objav o protizatiralni, antidiskriminatorni in antirasistični perspektivi (npr. Dominelli 1988, Troyna, Carrington 1990, Dalrymple, Burke 1995, Thompson 2001, Braye, Preston-Shoot 2003). Od srede 90-tih naprej postane antirasistična perspektiva v Veliki Britaniji del teorije in prakse v vseh izobraževalnih programih za socialno delo. Leta 1991 je Central Council for Education and Training of Social Workers (CCETSW) v dokumentu (Paper 30) zapisal, da ima rasizem močno navzoč v vrednotah, odnosih in strukturi britanske družbe, tudi v socialnih službah in izobraževanju za socialno delo. Sprejetje tega dokumenta je v britanski sistem izobraževanja za socialno delo vnesel korenite spremembe, saj je zakonodaja vnesla zahtevo, da:

[...] morajo biti socialni delavci kompetentni za delo v večrasni in multikulturni družbi. CCETSW bo zato poskušal zagotoviti, da bodo študentje opremljeni ne le za etnično občutljivo prakso, temveč tudi za soočanje z institucionalnimi in drugimi oblikami rasizma. Zahteval bo, da bosta vsebina in kontekst učenja promovirala in razvijala ta pristop. CCETSW bo prav tako poskušal zagotoviti, da bodo študentje opremljeni z znanjem za preseganje drugih oblik diskriminacije, ki temeljijo na starosti, spolu, spolni usmerjenosti, razredu, hendikepiranosti, kulturi, veroizpovedi. (CCETSW 1991; naš prevod.)

Dokument omenja specifično znanje, spretnosti in kompetence socialnih delavcev za delo v multikulturni družbi. Poudarja zavedanje o medsebojnem vplivanju med strukturnimi ovrmi, raso, razredom in spolom, zavedanje o individualnem in institucionalnem rasizmu in načinih za njuno preseganje s pomočjo antirasistične prakse in potrebo po politiki in praksi, ki bosta nediskriminatorni in protizatiralni

Temu dokumentu so bili prilagojeni vsi študijski programi za socialno delo. Načelo, da morajo biti kvalificirane socialne delavke in delavci sposobni prepoznati in delati v okolju osebnih, rasnih, družbenih in kulturnih razlik, je bilo institucionalizirano. Zavedanje o različnih oblikah zatiranja je vplivalo na preoblikovanje vrednot v socialnem delu.

NAMESTO SKLEPA

Etnično občutljivo socialno delo in antirasistična perspektiva v socialnem delu v slovenskem prostoru še nista prepoznani kot pomembni akademski in praktični perspektivi. Kritična refleksija socialnega dela z romsko etnično skupino pokaže, da socialno delo še ni prelomilo z rasističnimi praksami. V zadnjih letih so mnogi raziskovalci (npr. Zaviršek 2001, Kodila 2001, Vodošek 2001, Zorn 2003, Žnidarec Demšar, Urh 2005) opozorili na pomanjkanje znanja socialnih delavk in delavcev o antirasističnih načelih pri delu s starimi in novimi etničnimi skupinami. Antidiskriminatorno načelo, zapisano v etičnem kodeksu, ni dovolj, da bi socialno delo postalo etnično občutljivo. Socialne službe niso odporne na rasistične vplive osebnega in širšega kulturnega in institucionalnega konteksta, zato je nujno razviti izobraževanje za socialno delo, ki se bo dotaknilo rasizma v tej disciplini. Socialne delavke in delavci so še vedno pogosto slepi za te pojave, saj so v stroki razširjeni predsodki in stereotipi o različnih kulturah, zato je ustrezno izobraževanje izredno pomembno (Dominelli 1988).

Odkrite diskusije o rasizmu, neenakosti, izključenosti so tudi na fakulteti za socialno delo v zadnjih letih omogočile, da študentje v projektnem delu z Romi pridobivajo izkušnje na področju etnično občutljivega in antirasističnega socialnega dela. Vzpostavljajo stike s pripadniki etničnih skupnosti, pridobivajo izkušnjo terenskega dela, sodelujejo v skupnostnih akcijah, razvijajo proaktivno držo, zlasti pa sistematično in kritično reflektirajo svoje delo.

Špela Urh

VIRI

- Braye, S., Preston-Shoot, M. (2003), *Empowering Practice in Social Care*. Philadelphia: Open University Press.
- CCETSW (Central Council for Education and Training in Social Work) (1991), *One Small Step Towards Racial Justice: The Teaching of Antiracism in Diploma Social Work Programmes*. Farnborough, Hants: Midas Press.
- Dalrymple, J., Burke, B. (1995), *Anti-Oppressive Practice: Social Care and the Law*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.
- Dominelli, L. (1988), *Anti-Racist Social Work: A Challenge for White Practitioners and Educators*. Basingstoke: Macmillan Education.

- (2002), *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Globalni standardi izobraževanja in usposabljanja za socialno delo / Predlog novega etičnega kodeksa v socialnem delu (2005). Ljubljana: Skupnost centrov za socialno delo (prev. Jelka Zorn).
- Golobič, S. (1987), *Socialno ekonomsko stanje Romov v občini Metlika*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- Janko Spreizer, A. (2002), *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom*. Ljubljana: ISH.
- Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije. [Http://www.fsd.si/dsdds/Kodeks%20etike.htm](http://www.fsd.si/dsdds/Kodeks%20etike.htm) (9. 8. 2007).
- Kodila, S. (2001), *Problematika dokumentacije o romskih otrocih na osnovni šoli s prilagojenim programom*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- Lebar I. (1977), *Specifični problemi in socializacija romskih otrok*. Ljubljana: Višja šola za socialno delo (diplomska naloga).
- Majerle, Z. (1965): *Zaposlovanje in adaptacija ciganov na delovno mesto v občini Novo mesto*. Šola za socialne delavce (diplomska naloga).
- Razack, N. (2002), *Transforming the Field: Critical Antiracist and Anti-Oppressive Perspectives for the Human Services Practicum*. Halifax: Fernwood.
- Shardlow, S. M. (2002), Values, Ethics and Social Work. V: Adams, R., Dominelli, L., Payne, M. (ur.), *Social Work: The- mes, Issues and Critical Debates*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave, Open University Press (30–40).
- Thompson, N. (2001), *Anti-Discriminatory Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- (2005), *Understanding Social Work: Preparing for Practice*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Troyna, B., Carrington, B. (1990), *Education, Racism and Reform*. London, New York: Routledge.
- Vodošek, L. (2001), *Romski otroci v sistemu izobraževanja: Perspektiva socialnega dela*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- Zaviršek, D. (2001), Lost in Public Care: The Ethnic Rights of the Ethnic Minority Children. V: Dominelli, L., Soydan, H., Lorenz, W. (ur.), *Beyond Racial Divides: Ethnicities in Social Work Practice*. Aldershot: Ashgate (171–188).
- Zorn, J. (2003), Antirasistična perspektiva v socialnem delu: Kako prepoznati rasizem v vsakdanjem življenju in kulturna kompetentnost služb. *Socialno delo*, 42, 4–5: 303–310.
- Žičkar, S. (1979), *Romi v občini Novo mesto*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce (diplomska naloga).
- Žitek, M. (1978), *Socializacija romskih otrok v občini Murska Sobota*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce (diplomska naloga).
- Žnidarec Demšar, S., Urh, Š. (2005), Socialno delo z Romi: Sistem kontrole ali sistem pomoči? *Socialno delo*, 44, 4–5: 325–331.